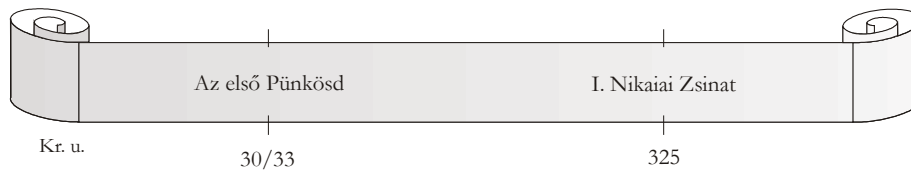

1. korszak: Az egyház intézményének szerveződése az első Pünkösdtől az I. Nikaiai Zsinatig

1) Az egyház terjedésének földrajzi és politikai színtere

Az egyház születésének és kezdeti terjedésének földrajzi és politikai színtere a provinciákban álló Római Birodalom volt, amely Traianus császár uralkodása idején érte el legnagyobb kiterjedését.

Az egyház születése: az első keresztény pünkösöd (Kr. u. 30/33):

Jézus jeruzsálemi halálának, feltámadásának és az egyház születésének idején Tiberius császár (ur. 14-37) volt a Római Birodalom ura. A történeti Jézus Palesztina földjén élt és működött, amelynek akkoriban Júdea Római Provincia volt a hivatalos neve. A Jézus halálát követő időszakban tanítványai a vallási tapasztalat közegében meggyőződtek arról, hogy Mesterük legyőzte a halált, és végérvényesen elfoglalta helyét Isten világában, azaz felvétetett a mennybe (vö. ApCsel 1, 9-11). Arra a felismerésre is eljutottak, hogy Isten új választott népeként, megújult Izrael gyanánt folytatniuk kell Mesterük művét: hirdetniük kell Isten országának titokzatos jelenvalóságát, fokozatos kibontakozását, illetve azt, hogy Jézus életének és halálának döntő szerepe volt az ország elhozatalában, az isteni

uralom érvényre juttatásában. E felismerésüket és a tanúságtételhez kapott erőt a történeti Jézus által ígért Szentléleknek tulajdonították, akinek eljövételét a szent írók a Jézus halálát követő zsidó pünkösd ünnepével hozták összefüggésbe. A zsidó pünkösd, amelynek neve a görög *pentekoszté* (ötvenedik) szóból származik, eredetileg az izraeliták aratási ünnepe volt, majd a Sínai-hegyen kötött szövetség emlékünnepe lett. A 30/33-as év zsidó pünkösdjén jött el a Jézus által ígért Szentlélek, és ekkor született meg az egyház, Isten megújult választott népe (vö. ApCsel 2, 1-36).

Az apostoli egyház kibontakozása (36-65):

Ebben a korban terjedt el az egyház Jeruzsálemből kiindulva Antióchián keresztül a Római Birodalom számos tartományában, ekkor mélyült el a keresztényeknek a Messiás isteni mivoltába vetett hite, s tovább folytatódott a tanúságtevő közösség szervezeti tagolódása. A hagyomány szerint Jézus feltámadása után ifjabb Jakab apostol lett a jeruzsálemi keresztény közösség első vezetője (püspöke). 49-ben az apostolok Jeruzsálem városában tartották az úgynevezett apostoli zsinatot (vö. ApCsel 15, 1-29). A zsinat (gör. *synodosz*; lat. *concilium*) kifejezés egyházi gyűlést jelent. A Jeruzsálemtől északra lévő szíriai Antióchia első vezetője valószínűleg Péter apostol volt. Az Apostolok Cselekedeteinek tanúsága szerint ebben a városban nevezték először Krisztus tanítványait keresztényeknek (ApCsel 11,26). Az egyház földrajzi elterjedésében kiemelkedő szerepe volt Pál apostolnak († 67), aki megtérése előtt zsidó farizeus volt, és akit a pogányok (azaz a nem zsidók) között végzett térítómunkája miatt a nemzetek apostolának nevezünk (vö. Róm 11,13). Térítő útjain eljutott Kis-Ázsia több városába, a görögországi Akhaia és Macedónia tartományaiba. A század közepén a kereszténység már Rómában is jelen volt. – Suetonius – római történetíró – azt írja, hogy az uralkodó 49/50-ben a Khresztosz (= Krisztus) izgatására folyton lázongó (azaz kereszténnyé lett) zsidókat kiűzte Rómából (Claudius, 25). – Pál apostol 58-ban azt írja a Rómában élő keresztényeknek: „az egész világon magasztalják a ti hiteteket” (Róm 1, 8). – Tacitus arról számol be, hogy amikor Nero császár 64 júliusában felgyújtatta Rómát, és a gyújtogatást a keresztényekre fogta, hatalmas sokaságot végeztetett ki a keresztények közül (Évkönyvek 15, 44). A hagyomány szerint az apostolok a Birodalom déli részén (Alexandriában) valamint az északkeleti határvidékeken (az örmények és a grúzok lakta területeken) is hirdették az evangéliumot. Keleten az apostoli igehirdetés India délnyugati részéig is eljutott. A hagyomány szerint a délnyugat-indiai Malabár-part lakói között Malankara településről kiindulva Tamás apostol terjesztette a kereszténységet. Ezek a kereszténység számára megnyert lakosok később Tamás-keresztények, malabárok vagy malankárok néven váltak ismertté.

Az apostolok nevében tanító egyház terjedése (65-100):

Ezt a korszakot a szakirodalom a latin *sub* (alatt, alá) előjárósó és az „apostoli” kifejezés alapján szub-apostoli kornak is nevezi. E különös elnevezés magyarázata abban rejlik, hogy az apostolok halála után tanítványaik vagy az általuk kiválasztott személyek mintegy „az apostolok köpenyét magukra öltve”, az ő nevükben tanítottak, s fogalmazták meg azt, amit az apostolok mondtak volna az új nemzedéknek. A más nevében való írás gyakorlatát abban a korban a profán irodalomban is ismerték, s a keresztények abban látták igazoló alapját, hogy Jézus ígérete szerint a Szentlélek elvezeti majd a tanítványokat Isten titkainak mélyebb, alaposabb megértésére (vö. Jn 14,26; 16,13). – Az apostolok tekintélyével megfogalmazott írásokból kiviláglik, hogy az egyház az 1. század végére a Római Birodalom számos jelentős tartományában megerősödött: miután a rómaiak 70-ben lerombolták Jeruzsálemet, a keresztények a várostól északra lévő Pella városában találtak menedéket. Az 1. század végén már nagyszámú keresztény közösség élt az egyiptomi Alexandriában, a szíriai Antióchiában, a mezopotámiai Edessza környékén, továbbá Kis-Ázsiában, a görögországi Akhaia és Macedónia területén, valamint Rómában.

A 3. század elejéről maradt ránk az úgynevezett apostoli hitvallás kérdések és válaszok formájában megfogalmazott szövege (vö. Római Hippolitosz: Apostoli hagyomány, 215 körül).

A 2. és a 3. század nagy keresztényüldözései Traianus (ur. 98-117) és Decius (ur. 249-251) császárok nevéhez fűződnek. A kereszténység az üldözések ellenére is lendületesen terjedt.

A Traianus-féle üldözés alapja az volt, hogy a keresztények meg nem engedett egyesülethez, tiltott társasághoz tartoztak. A sok kivégzés után a császár enyhített szigorán, s úgy rendelkezett, hogy kutatni nem kell a keresztények után, de ha följelentik és vádolják, meg kell őket büntetni. Ha azonban a vádlott kijelenti, hogy már nem akar keresztény lenni, és ezt az isteneknek bemutatott áldozattal bizonyítja, nem kell őt megbüntetni.

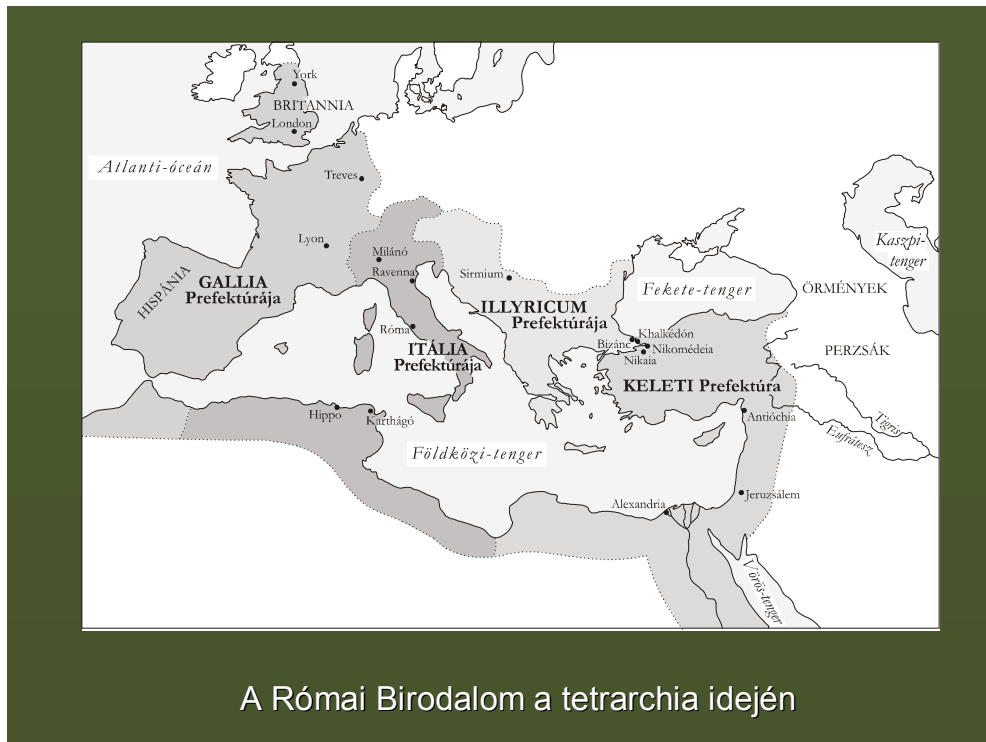
Decius helyre akarta állítani a Birodalom régi erejét és fényét. Az állam legveszélyesebb ellenségeinek a keresztényeket tekintette, és azon fáradozott, hogy a keresztényeket alávesse az egységes birodalmi vallásnak, amely sok isten létét hirdette. 250 elején rendeletben megparancsolta, hogy minden alattvalója ünnepélyesen áldozatot mutasson be az isteneknek. A keresztények közül sokan meginogtak, de szép számmal akadtak vértanúk is, akik nem tagadták meg keresztény hitüket.

Krisztus egyházának terjedését és fennmaradását a 2-3. században a hittérítések biztosították.

A keleti részeken a 3. század végére már jelentős számú keresztény közösségek voltak jelen Alexandriában, Jeruzsálemben, a szíriai Antióchiában, a mezopotámiai Edesszában és Kis-Ázsia több városában. Az északkeleti határok mentén élő örmények és grúzok között is terjedt a kereszténység. – Itáliában a 3. század közepén már mintegy 100 püspökség létezett. Az Itáliához tartozó észak-afrikai Karthágó és Hippo városainak környékén is sok keresztény élt. – Illyricum területén a 2-3. században számottevő keresztény közösség élt Görögországban (Korinthosz, Thesszaloniki, Philippi stb.), és a dunai tartományok (a Duna alsó folyásánál lévő Moesia, Pannónia, Noricum, azaz a mai Ausztria stb.) vidékén is voltak püspöki székhelyek. – A hittérítők Gallia területén is terjesztették a kereszténységet. A 2. században a Rhône völgyében görög keresztények állandóan növekvő közössége élt: központjuk és püspöki székhelyük Lyon volt. A 3. század végére számos újabb püspökség jött létre: Marseille, Párizs, Bordeaux, Reims stb. Germania területén jelentősebb egyházi közösségek voltak például a következő településeken: Trier, Strassburg, Mainz, Köln, Bonn és Augsburg. Hispániában, ahová a hagyomány szerint Pál apostol vitte el Krisztus örömhírét, a 3. században már több keresztény közösség is létezett. – Britannia területén is a 3. században erősödött meg a kereszténység, s a jelentősebb települések (London, York stb.) püspöki székhellyé váltak.

Diocletianus császár (ur. 284-305) uralomra jutása után megosztotta kormányzati hatalmát, majd létrehozta a négyes uralom (gör. lat. *tetrarchia*) rendszerét.

Miután Diocletianus felismerte, hogy a Birodalom irányítása és ellenőrzése egy központból már nem lehetséges, megosztotta kormányzati hatalmát, társcsászárt választott: így 285-től kezdve Keleten (a kis-ázsiai Nikomédeia városában) ő maga, Nyugaton (Rómában) pedig Maximianus császár († 310) uralkodott. Ezt a kormányzati rendszert később úgy módosította, hogy a két császár mellé társakat is kijelölt, és a birodalmat négy közigazgatási egységre (latin eredetű szóval: prefektúrára) osztotta. Ezzel kialakult a négyes uralom (gör. lat. *tetrarchia*) rendszere. – A legnagyobb véráldozatot követelő keresztényüldözés is Diocletianus császár nevéhez fűződik, aki az egész birodalomra kiterjedő közigazgatási reformjának legnagyobb akadályát Krisztus követőiben látta: ezért nemegyszer tömegesen végeztetett ki keresztényeket.

Nagy Konstantin császár 313-ban teljes vallásszabadságot biztosított a keresztényeknek:

Miután Diocletianus és Maximianus 305-ben lemondott, polgárháborúk törtek ki a birodalomban. A harcokból a nyugati társzászár fia, Nagy Konstantin (ur. 306-337) került ki győztesen, aki 324-ig keleti társzászárokkal együtt irányította a Birodalmat. Felismerte, hogy a kereszténység nélkül a Birodalom már nem lehet egységes és nem tartható fenn: ezért a kereszténység megsemmisítése helyett arra törekedett, hogy az új vallás tanításait és szervezetét a császári hatalom támaszává tegye. Nagy Konstantin és Licinius (a Birodalom keleti részének ura) 313-ban, Milánóban közös rendeletet adott ki, amely teljes vallásszabadságot biztosított a keresztényeknek.

Nagy Konstantin császár 325-ben összehívta a Nikaiai Zsinatot (e zsinaton hitvallást fogalmaztak meg, és elítélték az arianizmust):

Nagy Konstantin 325-ben birodalmának politikai és vallási egységesítése céljából a kis-ázsiai Nikaia városába összehívott egy zsinatot. A zsinat atyái a teljes igazságra elvezető Lélek (vö. Jn 16,13) erejében megfogalmazták a niceai hitvallást, és benne ünnepélyesen kifejezték a Fiú istenségét és az Atyával való egylényegűségét (gör. *homousziosz*). – Erre a megfogalmazásra azért volt szükség, mert keleten egyre jobban terjedt az arianizmus tévtana, amely a líbiai származású Ariosz (görögösen: *Areiosz*; latinosan: *Arius*; † 336) nevéhez fűződik. Ariosz és követői azt tanították, hogy a Fiú (a János evangéliumában szereplő Logosz) a világ teremtése előtt a semmiből teremtetett, s mint első teremtmény nem 'egylényegű' (gör. *homousziosz*) az Istennel, hanem csak 'hasonló lényegű' (gör. *homoiousziosz*). A két görög kifejezés csupán egy *i* betűben különbözik egymástól, de ez a különbség fontos a keresztény hit szempontjából. Az I. Nikaiai Zsinat atyái Ariosz felfogását tévesnek minősítették, és egyértelműen hirdették, hogy a Logosz nem alacsonyabb rendű, mint az Atya, hanem öröktől fogva az Atyától születő, vele egyenrangú isteni valóság.

2) Az egyházi hierarchia kialakulása az első keresztény pünkösdötől 325-ig

Az apostolok az 1. században feltehetően minden apostolutódot presbiter-püspökké szenteltek. A presbiter elnevezés a görög *preszbüterosz* (idősebb, bölcs előjáró) szóból származik. A püspök szó görög megfelelője az *episzkoposz* (felügyelő, előjáró, püspök).

A jeruzsálemi egyházat például apostolok és presbiterek irányították (vö. ApCsel 15, 2.22-23). A presbiter kifejezés mellett azonban ugyanezeket a személyeket a görög kultúrkörből származó

episzkeposz kifejezéssel is jelölték: Pál apostol például az efezusi presbitereket előjáróknak, püspököknek is nevezi (ApCsel 20,17 és 28; vö. Tit 1, 5.7). Egyes bibliafordításokban vagy bibliamagyarázatokban a kötőjellel írt presbiter-püspök kifejezés erre a kettős szóhasználatra utal.

A 2. század elején Antióchiai Szent Ignác levelei arról tanúskodnak, hogy egyes kis-ázsiai egyházak élén vezető presbiter-püspök áll, akinek munkáját más presbiterek és diakónusok segítik. A század végére a keresztény gyülekezetekben szinte mindenütt általánossá vált a püspökből, presbiterekből és diakónusokból álló hármas tagolódású hierarchia, és elterjedt az egyszemélyi vezetés gyakorlata.

A püspök (gör. *episzkeposz*) a keresztény gyülekezet vezetője: a testületi vezetésben a presbiter-püspökök egyike, az egyszemélyi vezetésben pedig ő az egyedüli irányító. A püspököt a nép választotta, és más városok püspökei vagy (miként Alexandriában a 2. század végéig) a város presbiteri szentelték föl. Bár Péter első levelének szerzője minden keresztényről azt mondja, hogy a királyi papság (1 Pét 2,9) tagja, a presbiter-püspököt csak a 2. század végén kezdték papnak (gör. *hierusz*; lat. *sacerdos*) nevezni. Ekkor vált tudatossá, hogy az Úr vacsorájának liturgiáját vezető személy az Újszövetség egyetlen papjához (vö. Zsid 5,6; 7, 17.21; 10, 11-14) hasonlít: amikor ugyanis az utolsó vacsora emlékét ünneplő keresztény közösség vezetőjeként kapcsolódik Krisztus egyszeri és megismételhetetlen áldozatába (vö. Zsid 9,28; 10,10), tevékenységével a főpap Krisztust jeleníti meg, aki önmagát ajánlotta fel a mennyi Atyának.

A presbiter (gör. *preszbüterosz* = idősebb, előjáró, a gyülekezet bölcs irányítója) a püspök munkatársa. A 3. században vált általánossá, hogy a presbitereket is papnak nevezték. A presbiter vagy pap kézrátétel által a püspöktől és presbiterársaiktól kapta szentelését, illetve hivatalát.

A diakónusok (gör. *diakonosz* = szolga, egyházi szolgálatot ellátó személy) a presbiter-püspökök és a presbiterek segítőitársai voltak. Szentelésüknél a kézrátételt csak a püspök adta, a presbiterek nem. A nyugati egyház gyakorlatától eltérően Keleten már az első századokban voltak női szolgálattevők, diakonisszák is, akik szintén püspöki kézrátétel által kapták meg feladatukat. Ez a kézrátétel azonban csak kisebb lelkipásztori szerepekre (betegek látogatására, a püspök vagy presbiter jelenlétének híján az eukharisztia kiszolgáltatására stb.) hatalmazta fel a diakonisszákat, s így tartalmi szempontból valószínűleg nem volt azonos a diakónusok szentelésével.

A hierarchia tagjait a 3. századtól kezdték a görög *klérosz* (tulajdon, kiválasztott rész) kifejezés alapján klerikusoknak mondani; azokat pedig, akiknek nem volt vezető szerepük, a görög *laosz* (nép) szó alapján laikusoknak nevezték.

Megjegyzés: Annak ellenére, hogy az apostoloknak és az általuk választott utódoknak volt feleségük (vö. 1 Kor 9,5; 1 Tim 3,2), az első századok egyházában a hierarchia tagjai egyre inkább eszménynek kezdték tekinteni a mennyek országáért vállalt nőtlenség (vö. Mt 19,12) állapotát, amelyet a latin *coelebs* (nőtlen férfi) szó alapján cölibátusnak nevezünk. A cölibátus gyakorlata azonban nem azonos módon kezdődött és terjedt el a nyugati és a keleti egyházrészen. Nyugaton a hispániai Elvirában (a mai Granada elővárosában) 300 körül tartott tartományi zsinat a nős püspökök, papok és diakónusok számára előírta, hogy tartózkodjanak feleségüktől és a gyermeknemzéstől. Keleten viszont a 314-es ankürai (ankarai) tartományi zsinat még megengedte a házasságot azoknak, akik nem éreztek elhivatottságot a cölibátusra.

3) Az egyház területi és szervezeti tagolódása pünkösdétől 325-ig

Területi és szervezeti tagolódás szempontjából a Messiás egyházában a Diocletianus utáni állami közigazgatási struktúrák mintáját követve alakultak ki az egyházmegyék, a több egyházmegyét magukba foglaló metropoliák (egyháztartományok vagy érsekségek) és a metropoliákat összefogó patriarchátusok, illetve a Birodalom határain kívül a görög katolikosz (egyetemes) szóról elnevezett katolikátusok. 325 előtt a római, az alexandriai és az antióchiai püspökség emelkedett patriarchátusi rangra. Az örmény katolikátus a 4. sz. elején jött létre. – A hármas tagolódású hierarchián belül új feladatokkal járó címek, méltóságok születtek: az egyházmegye élén a megyés püspök állt, a metropolia vezetője a metropolita vagy érsek volt, a patriarchátust a pátriárka vezette, a katolikátus pedig a katolikosz (egyetemes vagy fő püspök) alá tartozott.

Egy-egy egyházmegye (lat. *diocesis*; gör. *dioikészisz*, *eparkhia*) élén a terület közigazgatását ellátó város püspöke (a mai értelemben vett megyés püspök) állt. Az ő kezében összpontosult a liturgia, a tanítás, valamint az egyházfegyelmi és a gazdasági ügyek irányítása. Munkáját segítették a presbiterek, a diakónusok, illetve Keleten az úgynevezett „mezei püspökök”, akik a városból kijárva a vidéken élők lelkipásztori gondozását látták el. – Az egyháztartomány vagy érsekség (gör. lat. *metropolia*) több egyházmegyét magában foglaló közigazgatási egység. A Birodalom tartományi központjaiban lévő városok, a metropolia püspökei a 3. századtól a metropolita (lat. *archiepiscopus*), azaz érsek címet kapták. Szerepük volt többek között a tartományi zsinatok összehívása és azokon az elnöklés; jogi szempontból pedig a megyés püspökök egyházi bíróságainak fellebbviteli fórumai voltak. – A több egyháztartományt magukban foglaló (római, alexandriai és antióchiai) patriarchátusok püspökei a 3. században nyerték el a pátriárka címet. Az örmény katolikátus feje pedig a 4. század elején kapta a katolikosz címet.

4) A római püspöki székhelyezete az első századokban

A katolikus felfogás szerint Jézus szándéka az volt, hogy a Péter apostolnak adott főhatalmat (vö. Mt 16, 18-19; Lk 22,31; Jn 21, 15-17) Péter halála után is egy meghatározott személynek kell birtokolnia. Mivel Péter apostol Róma püspöke volt, a főhatalom a mindenkor római püspököt illeti. A római püspöki széket az első századoktól kezdve választás útján töltötték be. A választók közé kezdetben a római klérus, a nép és a Róma környéki városok püspökei tartoztak. Róma püspökét egyébként csak a 4. század második felétől kezdték a „pápa” (gör. *papasz* vagy *pappa*: atya) megtisztelő névvel illetni. Korábban ez a név a keleti püspökök és pátriárkák címe volt. – A római patriarchátusnak és Róma püspökének az egész egyházban érvényes elsőbbsége (lat. *primatus*) az első századokban még nem látszott olyan világosan, mint később, a 6. századtól kezdődően.

A lyoni püspök, Iréneusz a 2. században azt írja, hogy a római egyházzal annak hatalmasabb, jelesebb fősege miatt minden más egyháznak összhangban kell lennie (Az eretnokségek ellen 3,3,2). A karthágói püspök, Cyprianus álláspontja a 3. században nem ilyen egyértelmű: elismeri, hogy a római püspök első az egyenlők között, de amikor egy hittani kérdésben ellentétbe kerül Róma püspökével, azt kezdi hangsúlyozni, hogy minden püspök közvetlenül Istennek tartozik felelősséggel (vö. A katolikus egyház egységéről 4).